

XOSMAS INTEGRALLAR VA ULARNING BA'ZI TATBIQLARI

Abdullayeva Gulasal Abdumo'minovna
Toshkent iqtisodiyot va pedagogika instituti
"Axborot texnologiyalari va aniq fanlar"
kafedrası matematika fani o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada xosmas integrallar va uning turlari, ba'zi tadbiqlari va xosmas integrallarni yechish bo'yicha misollar keltirib o'tilgan.

Kalit so'zlar: xosmas integral, xosmas integrallar turlari, yaqinlashuvchi, uzoqlashuvchi.

Aniq integralni ta'riflashda integrallash oralig'i $[a;b]$ ni chekli hamda unda aniqlangan $f(x)$ integral osti funksiyasi chegaralangan bo'lishini talab qilgan edik. Bunga sabab qo'yilgan bu shartlardan birortasi bajarilmagan taqdirda integral yig'indi mavjud bo'lmay qolishi mumkinligidir. Ammo, bu shartlar bajarilmagan taqdirda ham integral tushunchasini kiritish mumkin bo'lib, bunday holda uni *xosmas integral* deb ataladi. Bu yerda xosmas integral tushunchasini integrallash oralig'i cheksiz bo'lgan, integrallash oralig'i chekli bo'lib, unda integral osti funksiyasi chegaralanmagan va nihoyat, yuqoridagi ikkala hol ham mavjud bo'lgan hollar uchun alohida kiritamiz

. 1-tur xosmas integral

$y = f(x)$ funksiya $[a, +\infty)$ oraliqda aniqlangan va uzluksiz bo'lsin (1-rasm).

$\int_a^b f(x)dx$ integralni qaraymiz.

$[a, +\infty)$ oraliqda $f(x)$ funksiyaning **1-tur xosmas integrali** deb, qu-yidagi

$$\lim_{b \rightarrow \infty} \int_a^b f(x)dx$$

limitga aytiladi va $\int_a^{+\infty} f(x)dx$ kabi belgilanadi, ya'ni

$$\int_a^{+\infty} f(x)dx = \lim_{b \rightarrow \infty} \int_a^b f(x)dx \quad (1)$$

Agar limit mavjud va chekli bo'lsa, u holda xosmas $\int_a^{+\infty} f(x)dx$ integral

yaqinlashuvchi deyiladi. Bu limit integralning qiymati sifatida qabul qilinadi.

Agar limit mavjud bo'lmasa yoki xususan cheksiz bo'lsa, xosmas integral **uzoqlashuvchi** deyiladi.

Xuddi shuningdek, 1-tur xosmas integral $(-\infty, b]$ oraliq uchun

$$\int_{-\infty}^b f(x) dx = \lim_{a \rightarrow -\infty} \int_a^b f(x) dx \text{ kabi aniqlanadi (2-rasm).}$$

Faraz qilaylik, $f(x)$ funksiya $(-\infty; +\infty)$ oraliqda aniqlangan va uzluksiz hamda $c \in (-\infty; +\infty)$ bo'lsin. U holda xosmas integrallar:

$$\int_{-\infty}^c f(x) dx + \int_c^{+\infty} f(x) dx$$

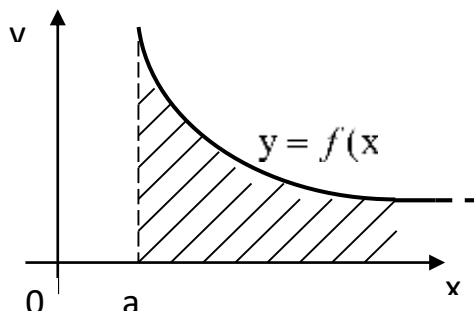
yig'indisi $f(x)$ funksiyaning $(-\infty; +\infty)$ oraliqdagi 1-tur xosmas integrali deb ataladi va

$$\int_{-\infty}^{+\infty} f(x) dx \text{ kabi belgilanadi.}$$

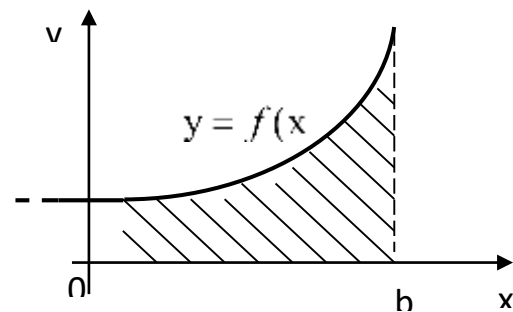
$$\int_{-\infty}^{+\infty} f(x) dx = \int_{-\infty}^c f(x) dx + \int_c^{+\infty} f(x) dx \quad (2)$$

Shunday qilib, (2) yig'indidagi har bir xosmas integral yaqinlashuvchi bo'lsa, xosmas integral ham yaqinlashuvchi bo'ladi. Bu holda (2) yig'indi nuqtaning tanlanishiga bog'liq bo'lmaydi.

$$1) \int_1^{+\infty} \frac{dx}{\sqrt{x}} = \lim_{b \rightarrow +\infty} \int_1^b \frac{dx}{\sqrt{x}} = \lim_{b \rightarrow +\infty} 2\sqrt{x} \Big|_1^b = \lim_{b \rightarrow +\infty} (2\sqrt{b} - 2\sqrt{1}) = 2 \lim_{b \rightarrow +\infty} (\sqrt{b} - 1) = +\infty.$$

1-rasm

2-rasm

Demak, ushbu integral uzoqlashuvchi ekan.

$$2) \int_{-\infty}^{+\infty} \frac{dx}{1+x^2} = \lim_{\substack{a \rightarrow -\infty \\ b \rightarrow +\infty}} \int_a^b \frac{dx}{1+x^2} = \lim_{\substack{a \rightarrow -\infty \\ b \rightarrow +\infty}} \arctg x \Big|_a^b = \lim_{\substack{a \rightarrow -\infty \\ b \rightarrow +\infty}} (\arctg b - \arctg a) = \\ = \frac{\pi}{2} - \left(-\frac{\pi}{2}\right) = \pi$$

Demak, xosmas integral yaqinlashuvchi ekan.

2. 2-tur xosmas integral

$f(x)$ funksiya $[a, b)$ oraliqda aniqlangan va uzluksiz bo'lib, $x = b$ nuqta atrofida

chegaralanmagan bo'lsin (3-rasm). U holda

$$\lim_{\varepsilon \rightarrow 0} \int_a^{b-\varepsilon} f(x) dx$$

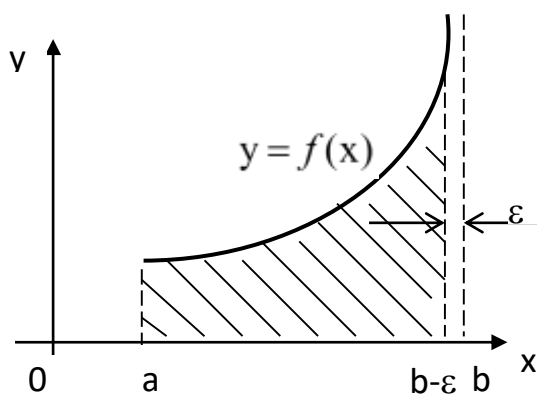
limitga $[a, b)$ oraliqda $f(x)$ funksiyasining **2-tur xosmas integrali** deyiladi:

$$\int_a^b f(x) dx = \lim_{\varepsilon \rightarrow 0} \int_a^{b-\varepsilon} f(x) dx \quad (3)$$

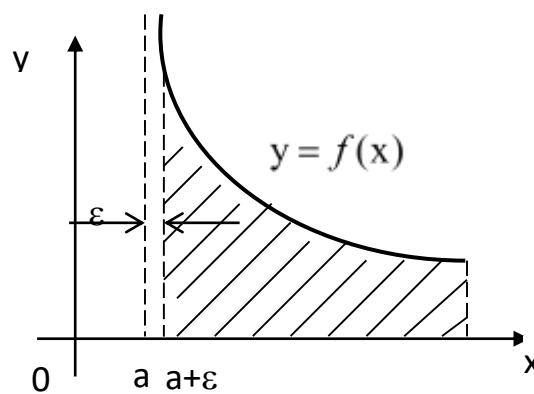
Agar (3) limit mavjud va chekli bo'lsa, xosmas integral yaqinlashuvchi deyiladi. Agar limit mavjud bo'lmasa yoki cheksizga teng bo'lsa, xosmas integral uzoqlashuvchi deb ataladi. $(a, b]$ oraliqda aniqlangan, uzluksiz va $x = a$ nuqta atrofida chegaralanmagan funksiya uchun xosmas integral xuddi shuningdek aniqlanadi (4-rasm):

$$\int_a^b f(x) dx = \lim_{\varepsilon \rightarrow 0} \int_{a+\varepsilon}^b f(x) dx$$

$f(x)$ funksiya $[a, b]$ oraliqning $c \in [a, b]$ nuqtasidan tashqari barcha nuqtalarida aniqlangan va uzluksiz bo'lib, $x = c$ nuqtaning atrofida

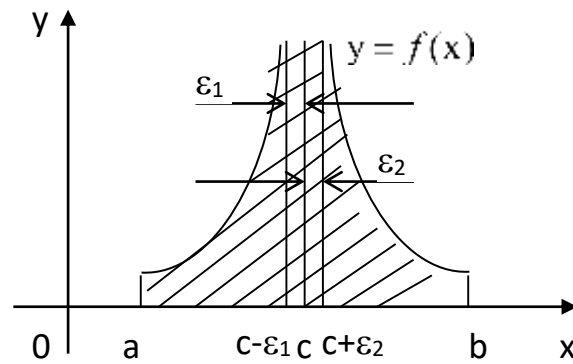
3-rasm

4-rasm

chegaralanmagan bo'lsin (5-rasm). U holda bu funksiyaning $[a, b]$ kesmadagi 2-tur xosmas integrali xosmas integrallarning yig'indisi kabi aniqlanadi:

$$\int_a^b f(x) dx = \int_a^c f(x) dx + \int_c^b f(x) dx \quad (5)$$

5-rasm

Agar (5) formulaning o'ng tarafidagi har bir xosmas integral yaqinlashuvchi bo'lsa, $f(x)$ funksiyadan $[a, b]$ oraliqda olingan xosmas integral ham yaqinlashuvchi bo'ladi.

Misollar:

1) $\int_0^1 \frac{dx}{\sqrt{1-x}}$ xosmas integralni hisoblang. Integral ostidagi $y = \frac{1}{\sqrt{1-x}}$ funksiya x

= 1 nuqtada uzilishga ega. Demak,

$$\int_0^1 \frac{dx}{\sqrt{1-x}} = \lim_{\varepsilon \rightarrow +0} \int_0^{1-\varepsilon} \frac{dx}{\sqrt{1-x}} = \lim_{\varepsilon \rightarrow +0} \left(-2\sqrt{1-x} \right) \Big|_0^{1-\varepsilon} = -2 \lim_{\varepsilon \rightarrow +0} (\sqrt{1-1+\varepsilon} - \sqrt{1-0}) =$$

$$= -2 \lim_{\varepsilon \rightarrow +0} (\sqrt{\varepsilon} - \sqrt{1}) = 2$$

2) $\int_0^2 \frac{dx}{(x-1)^2}$ xosmas integralni hisoblang.

Integral ostidagi $y = \frac{1}{(x-1)^2}$ funksiya $x = 1 \in [0, 2]$ nuqtada 2-tur uzilishga ega.

Demak,

$$\int_0^2 \frac{dx}{(x-1)^2} = \lim_{\varepsilon_1 \rightarrow 0} \int_0^{1-\varepsilon_1} \frac{dx}{(x-1)^2} + \lim_{\varepsilon_2 \rightarrow 0} \int_{1+\varepsilon_2}^2 \frac{dx}{(x-1)^2} = - \lim_{\varepsilon_1 \rightarrow 0} \frac{1}{x-1} \Big|_0^{1-\varepsilon_1} - \lim_{\varepsilon_2 \rightarrow 0} \frac{1}{x-1} \Big|_{1+\varepsilon_2}^2 =$$

$$= - \lim_{\varepsilon_1 \rightarrow 0} \left(-\frac{1}{\varepsilon_1} + 1 \right) - \lim_{\varepsilon_2 \rightarrow 0} \left(1 - \frac{1}{\varepsilon_2} \right) = \infty$$

Demak, berilgan integral uzoqlashuvchi ekan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Азларов Т., Мансуров Х. „Математик анализ, Т.: «Ўқитувчи». 1 т: 1994 й. 315 б.

2. Азларов Т., Мансуров Х. ,Математик анализ,Т.: «Ўқитувчи». 2 т: 1995 й. 336 б.
3. Аюпов Ш.А., Бердиқулов М.А.,Функциялар назарияси ,Т.: “ЎАЖБНТ” маркази, 2004 й. 148 б.
4. Turgunbayev R.,Matematik analiz. 2-qism,Т.TDPU, 2008 у.
5. Jo‘raev Т. va boshqalar,Oliy matematika asoslari. 2-q.,Т.: «O‘zbekiston». 1999
6. Саъдуллаев А. ва бошқ.Математик анализ курсидан мисол ва масалалар тўплами, III қисм. Т.: «Ўзбекистон», 2000 й., 400 б.